

А.АВЛОНИЙ, ФАННИНГ ЖАМИЯТ ИЖТИМОЙ - ИҚТИСОДИЙ РИВОЖИДАГИ ТУТГАН ЎРНИ

**Бух МТИ “Ижтимоий фанлар” кафедраси катта ўқитувчиси
А.А.Абдуллаевич**

А.Авлоний ўзи яшаб ўтган давр жамиятда содир бўлаётган ижтимоий-иқтисодий, сиёсий жараёнларга бефарқ қараб турган эмас. Февраль инқилоби воқеалари Туркистон ўлкасида ҳам вазиятни кескинлаштирди. Рус социалистлари вазиятни қўлга олиш мақсадида Советлар партиясини тузишга киришди. Туркистонда ҳам 4 (16) апрелда ўлка мусулмонларининг 1- курултойи чақирилди. Тошкентда руслар ва мусулмонларнинг икки мустақил ҳокимиятини ўрнатиш ва шу орқали русларни ерли мусулмонлар устидан ҳукмрон бўлишини кўрсатарди. Ушбу курултойда мусулмонларнинг барча масалаларда тенгҳуқуқлилигини кўтариб чиқишган эди. Бунга асосан Туркистоннинг бўлажак парламенти (“ Ўлка мажлиси”) ўлкада яшовчи барча миллатлардан тенг асосида сайланмоғи керак эди. Бунда, А.З.Валидий маъруза қилади. Туркистонда қурилажак идора усули ҳақида сўз юритиб, федерал мухторият ғояси илгари сурилади. Лекин, бу ғоя кўпчиликка маъқул бўлмайди. Кўзга кўринган зиёлийларимиз – М.Чўқаев, И.Шоҳиҳмедов, “Вақт” журнали муҳаррири К.Бакир, қозонли машҳур С.Мақсудийлар қарши чиқади. Мунаввар қори эса бетараф қолади. Бехбудий ва А.З.Валидийларгина федерал мухторият ғоясини қаттиқ туриб химоя қилади.

I (13) – II (23) майда Москвада Умумруссия мусулмонлари курултойи бўлиб ўтади. Бунда ҳам федерал мухторият масаласи кўриб чиқилади. Туркистондан Убайдулла Хўжаев мухторият масалаларини химоя қилган ҳолда сўзга чиқиб нутқ сўзлайди. Москва курултойи ҳам бу ғояни маъқуллайди. Туркистондан борган 7 нафар киши : У. Хўжаев , А.З.Валидий , Абдухолик ўғли Қўқонбой , Раҳмонберди ўғли мулла Камолиддин , Ўринбой ўғли Мулла Султон – умумруссия Мусулмонлари Марказий Шўросига сайланадилар. Тошкентда “Мусулмон Марказий Шўроси” га раислик қилиш Мустафо Чўқаевга топширилди. Ўлка мусулмонларининг сентябрь ойи бошида бўлиб ўтган 3-курултойи ҳокимиятни Советларга беришга қарши қаратилган эди. Лекин, 18 (30) сентябрдаги Советларнинг II – ўлка съездида эса ҳокимиятни беришни талаб қилиб чиқади.

А.Авлоний тузган “Турон” жамияти ҳам бу таъсирлардан четда қолмади. Унинг фаолларидан Низомиддин Хўжаев кейинроқ Озарбайжондан Маҳмед Амин Афандизода келиб қўшилгач, жамият “Турк федералист” фирқасига айланиб қолди. Айни пайтда Туркистонда юз бераётган очлик, қаҳатчилик кучайиб борар эди. Еттисувдаги маҳалий халқнинг серҳосил ерлари рус мухожирларига тортиб олиб берилган эди, қаршилиқ кўрсатганларни аёвсиз жазолаш буюрилганди. Манашундай алғов-далғов вақтда А.Авлонийни озиқ-овқат комиссисига назорат қилувчи вакил, кейинчалик аъзо этиб тайинлашади. Қўқонда Туркистон мухторияти ташкил

этилгач, юрагида Ватан ва миллат туйғуси қолган ҳар бир Туркистонликлар катта қувонч билан кутиб олади. Унга бағишланган бир қанча шеърлар пайдо бўлади. Бу борада Авлоний ҳам кўплаб шарқия машқлар ёзади. Шарқиячилик инқилоб даврида жуда кенг тус олади. Бунинг сабаби ҳаммага маълум бўлиб оммага руҳий куч бериш эди. Авлоний ўша йиллари “Хуррият марши”, “Қизил таёқчилар марши”, “Толиби илм марши” каби бир қанча маршлар яратди. Унинг “Хуррият марши” шеърида Туркистонни хуррият билан табрик этади, уни “хур бўлиб яшашга”, “бир бўлиб яшаш”га ундайди :

Хур бўлиб яша, бир бўлиб яша !
Ҳамла жавобни эмди сен ташла !
Шонли хуррият – Туркистонники,
Шонли Туркистон – ишлагонники !
Барча ишчилар хуррият – сизнинг,
Жаҳлу зулмдан барчангиз безинг !

Лекин, афсуски, мухториятни большевиклар томонидан инқилобга хиёнат сифатида баҳоланиши, уни қонга ботирилиши билан тугади. Бу вақтда Авлоний Тошкент Советида расмий хизматда бўлганлиги ва бундай нохуш воқеалар унинг қалбида чуқур бир из қолдиргани шубҳасиз. Лекин Ватан истиқлолини ҳар нарсадан устун қўйган Авлоний Туркистон мухториятини чин дилдан олқишлаб кейин йўқ қилинганидан қайғургани аниқ. Авлоний бу воқеалардан кейин ўқитувчилик қилиш билан шуғулланади. Унинг архивидан Қозонга борганлиги ва “Болгар” меҳмонхонасида яшаганлиги қайд қилинган.

Қозонда бўлиб ўтган Бутун руссия мусулмон ўқитувчиларининг II – съездида вакил сифатида қатнашади. 1917 йилда маҳаллий муаллимлар ўртасида сиёсий ишларни олиб боровчи “Ўқитувчилар союзи” ни тузади. 1918 йилда Коммунистик партиясининг аъзоси этиб сайланади. 1919 йилда Туркистон Марказий Ижроия Комитетига аъзоликка чақиртирилади ва “Иштирокион” газетасини муҳаррирлиги вазифасини бажариш топширилади. 1919 йил июнида РСФСР ҳукуматининг топшириғи билан Афғонистонга консул сифатида юборилади . 1920 йилнинг 20 июлигача Ҳиротда бош консуллик вазифасида ишлади.

Авлоний Афғонистонга сафари тўғрисида “Афғон саёхати” хотираларида шундай фикрларни билдиради : “Оҳ, на инсоният, на баробарлик, на социалистик, на миллат тафриқ қилмайдургон интернационалистлар дунё юзинда топилурмикан ?, - Балки бордур, топилур, лекин вужуди анқонинг тухумидек камёб эканлигини Афғон сафарига чиқғонда аниқ билдим. Афғонистонга чиқғон беш ҳайъати ваколанинг ичида биргина мусулмон ман ўлдиғимда ҳар бир оғир меҳнатлар, ҳар бир кулфат ва азиятлар мени устимга юкланди ... Ўртоқ Бровин ¹. Афғон тупроғига ўтгандан сўнг ўзини (нг) женерали чор ноил эълон қилмиш эди ” ².

¹ Н.З.Бровин – РСФСРнинг Афғонистонга юборган ҳайъати ваколаси бошлиғи.

² А.Авлоний . Афғон саёхати , қўлёзма , 64-бет.

А.Авлоний 1920 йилга келиб соғлиги ёмонлашгани учун Афғонистондан қайтариб олинади ва Туркбюронинг маданият ишлари бўлимига бошлиқ этиб тайинланади. Ушбу йилларда “Қасабачилик ҳаракати” журналида муҳаррирлик, “Қизил байроқ” газетасининг тахрир ҳайъати аъзоси бўлиб ишлайди. Авлоний 1921 йилдан бошлаб ўз фаолиятини маориф соҳаси билан боғлайди. Ўша йили Тошкентда ўлка ўзбек билим юртида ишлайди. 1923 йилда Тошкент хотин-қизлар билим юртида мудир. 1924 йилда В.И.Ленин номли ҳарбий мактабда ўқитувчилик қилади. 1925 – 30 йиллар мобайнида Ўрта Осиё Коммунистик университети (САКУ), Ўрта Осиё Қишлоқ хўжалиги мактаби (САВКСКШ), Ўрта Осиё Давлат уиверситети (САГУ) да дарс бера бошлайди.

Адибнинг шахсий архивидан яна шу нарсаларни кўриш мумкинки, унинг драматургия йўналиши бўйича ҳам асарлар яратганлигига ишонч ҳосил қилиш мумкин. Унинг “Португалия инқилоби”, “Адвокатлик осонми”, “Пинак”, “Биз ва Сиз” каби драмалари шулар жумласидандир. Адибнинг биргина “Португалия инқилоби” драммасини олайлик. Бу асар 20-йилларда сахнага қўйилган. 1924 йилда нашрга ҳам тайёрланган. Унда Португалияда шоҳлик тугатилиб, Республика деб эълон қилиниши ҳамда Португалияда сиёсий озодлик ва мустақиллик йўлида бўлиб ўтган кўзғолон билан Туркистонда бўлиб ўтган кўзғолонлар ўртасида маълум бир ўхшашлик муштараклик борлигини билиш мумкин.

Авлонийнинг асл мақсади оммани ижтимоий-сиёсий уйқудан уйғотиш, инқилобий кайфиятга тайёрлаш, маслак ва унинг йўлида фидойилик кўрсатиш бўлса, иккинчидан, тил, урф-одат, эътиқод ва турмуш тарздаги яқинликни кенг оммага етказиб беришдан иборат бўлган. Шунинг учун ҳам адибнинг “мақсадимиз зоҳирда театру бўлса ҳам, ботинда Туркистон ёшларининг сиёсий жиҳатдан бирлаштирув ва инқилобга ҳозирлов эди” деган фикрлари яна бир карра ўз ифодасига эга. Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, инқилобий тўнтаришлар давридаги фаолиятлар адиб ижодида қанчалар таҳликаларни келтирган бўлсада, у бир томондан инқилобга катта умид қилган эди. Иккинчи томондан унинг ўзгаришларидан қаноатланмади. Тўғрироғи, юртнинг иқтисодий талон-тарож қилинаётганлигини, маҳалий халққа ҳеч қандай ҳуқуқ ва эркинликлар берилмаганлиги, чекланганлиги, асрлар давомида кўз қорачиғидек асраб келинган удумлар, миллий анъаналар оёқ ости бўлаётганини, дин-диёнат емирилаётганлигини кўриб каттик изтиробга тушганлиги маълум.